

recenzje i omówienia

ANDRZEJ CZYŻEWSKI¹

RECENZJA KSIĄŻKI MARTY DOMAGALSKIEJ-GRĘDYS „ROZWÓJ GOSPODARSTW ROLNYCH POPRZEZ DZIAŁANIA GRUPOWE PRODUCENTÓW”²

Kwestia działań grupowych producentów rolnych należy do fundamentalnych problemów dostosowań rynkowych i funkcjonowania rolnictwa w Polsce. W wielu pracach podkreśla się, że działanie w zespołach czy grupach producenckich wyzwała dodatkową energię, tworzy nowe możliwości, uruchamia mnożniki inwestycyjne, produkcyjne, w końcu dochodowe i konsumpcyjne. Twierdzi się też, iż działania w grupach gospodarstw służą dywersyfikacji zatrudnienia w rolnictwie i na obszarach wiejskich i pozytywnie wpływają na ich wielofunkcyjny rozwój. Wiedza na ten temat pochodzi jednak głównie z rozważań teoretycznych. Recenzowana rozprawa należy do rzadkich monografii tego problemu, w których wątek rozważań teoretycznych jest ściśle zespolony z badaniami empirycznymi. Integracja celów poznawczych i aplikacyjnych to charakterystyczny wyróżnik tej pracy. Pomysł badawczy Autorki wynika z jej przeświadczenia, iż różne typy gospodarstw rolniczych po zrzeszeniu się w grupy producenckie osiągać będą odmienne efekty ekonomiczne, determinowane właśnie typem produkcji, a także związanymi z tymi celami i motywami współpracy. W sensie ekonomicznym różnice będą się wyrażać w wielkości ekonomicznej gospodarstw (ESU), określanej produktywnością czynników wytwórczych, poziomem kosztów (także transakcyjnych) i dochodowością, oraz efektami synergii i towarzyszącej jej skali produkcji. Z kolei w sensie społecznym efekty działań grupowych przejawiać się będą w sposób pozytywny i negatywny ze względu na typ lidera grupy i tworzących grupę członków czy sposoby rozwiązywania zadań i modele zachowań, stymulujące bądź blokujące rozwój gospodarstw zrzeszonych.

---

¹ Autor jest pracownikiem naukowym Uniwersytetu Ekonomicznego w Poznaniu (e-mail: kmigz@ue.poznan.pl).

² Wydawnictwo Uniwersytetu Rolniczego w Krakowie, Kraków 2012, s. 360.

Autorka powyższe związki stara się przedstawić czytelnikowi w sposób możliwie wymierny. O ile ma świadomość, iż nie do końca uda się je zmierzyć, to samo pokazanie miejsca występowania pozytywnych bądź negatywnych efektów różnego rodzaju synergii: produkcyjnej, kosztowej, dochodowej, jest możliwe z uwzględnieniem typów produkcyjnych badanych gospodarstw, jak też współczesnych uwarunkowań ich funkcjonowania w grupach producenckich. Te z kolei zależą od typów liderów i członków, modeli zachowań rolników, spistości grupy czy sposobów podejmowania decyzji. Wyrazem tych dążeń jest struktura celów badawczych przyjętych w rozprawie. Autorka deklaruje, iż chodzi jej: po pierwsze o rozpoznanie i ocenę skutków ekonomicznych (ilościowych) przystąpienia do grup producenckich różnych typów gospodarstw, po drugie określenie skutków jakościowych takich decyzji, wyrażanych w motywach i celach działania grup producenckich oraz trudnościach wewnętrznych i zewnętrznych współpracujących grup, po trzecie rozpoznanie sposobu współdziałania gospodarstw zrzeszonych w grupy, zależnego od typu liderów i jej członków oraz modeli ich zachowań, a także spistości grupy czy sposobów podejmowania decyzji, i po czwarte wskazanie na źródła powstawania efektów synergii i skali produkcji w gospodarstwach zrzeszonych, oraz ustalenie procentowego (względego) udziału w zakresie synergii dodatniej, ujemnej, neutralnej ze względu na typ gospodarstwa (tu 7 przypadków) i podane wyżej uwarunkowania społeczne funkcjonowania badanych grup.

Cele poznawcze pracy są ściśle zintegrowane z hipotezami, które Autorka weryfikuje w procesie badań. Za interesujące uważa sprawdzenie hipotetycznego twierdzenia, iż zmiany ilościowe i ich dynamika w gospodarstwach zrzeszonych zależą od początkowej wielkości ekonomicznej grupy, tj. wkładu ich członków w postaci zasobów ziemi, wartości produkcji czy początkowego dochodu grupy. Z hipotezą tą wiąże się dialektycznie inna, zakładająca, iż zmienne ilościowe (zasobowe) gospodarstw rolnych tworzących grupy determinują zmienne jakościowe, od których faktycznie zależy rozwój gospodarstw zrzeszonych, m.in. typ lidera, spistość i zaufanie w grupie, model zachowania członków itp. W koncepcji badawczej Autorki pozytywna weryfikacja tych dwóch pierwszych hipotez daje możliwość osiągania efektów synergii i skali zależnych od zmian ilościowych, zróżnicowanych ze względu na zmienne jakościowe. W kolejnej hipotezie Autorka przyjmuje, iż oba te czynniki stanowią wspólne źródło tworzenia efektu skali i synergii, przy czym te ostatnie towarzyszą efektom skali. Weryfikacja tych hipotez ma konkretyzować cele poznawcze pracy, a zarazem służyć perspektywie aplikacyjnej zawierającej się w odpowiedzi na pytania: jakie rozwiązania organizacyjne powinny być wdrażane w różnych typach rolniczych gospodarstw tworzących grupy producenckie, jakie style pracy ich liderów i członków tych grup mogą mieć miejsce oraz na ile od spójności i odmiennych modeli zachowań rolników w badanych grupach, a także sposobów podejmowania decyzji zależą efekty synergiczne. Warto podkreślić, iż Autorka w tym zakresie wykorzystuje m.in. założenia dwóch modeli Argyrisa, co znalazło wyraz w przeprowadzonych wywiadach – ankietach grup producenckich. Uwzględnia zmienne jakościowe o charakterze opisowym, dotyczące zachowań jednostki, gdy dąży do kontrolowania innych (model I), i scenariuszy zachowań prowadzących do wzajemnego poznania się decydentów w grupach, których działanie ma być oparte na rzetelnych informacjach i wolnym wyborze (model II).

Zaprezentowane wyżej cele poznawcze, aplikacyjne oraz hipotezy determinują strukturę podziału treści tej książki. Recenzowana rozprawa obejmuje, poza wstępem i podsumowaniem, osiem rozdziałów o logicznie rozbudowanej i oryginalnej konstrukcji. Uzupełnia ją 60-stronicowy aneks, liczący 20 załączników, oraz bogata bibliografia, zawierająca blisko 500 prac, z czego 20% w języku angielskim. Kilka pozycji jest w języku francuskim i niemieckim. Do tego dodać należy około 150 przypisów poszerzających główne rozważania w tekście oraz kilkadziesiąt tabel i kilka rysunków. Część metodyczną i przeglądowną pracy, poprzedzającą badania empiryczne, tworzą cztery rozdziały poświęcone celom, zakresowi i metodyce badań, podstawom teoretycznym działań grupowych z uwzględnieniem aspektów organizacyjno-społecznych i zarządczych, a także retrospektywnej ocenie zachowań grupowych w aspekcie historycznym i gospodarczym. Szczególnie inspirujący dla ekonomisty jest fragment pracy poświęcony działaniom grupowym w teorii ekonomii. Z oczywistych względów Autorka wybiera tylko te obszary, w których sytuuje korzenie swej pracy, na przykład teorię tworzenia efektu skali, kosztów transakcyjnych czy ekonomiczną teorię wyboru. Ma jednak świadomość, iż teorie te nie uzasadniają wyczerpująco specyfiki tworzenia efektów wspólnych ze względu na szeroką interdyscyplinarność działań grupowych. Inspiruje ją to do znalezienia oryginalnych celów poznawczych i hipotez, co zostało uwzględnione w podziale treści rozdziału poświęconego właśnie celom, hipotezom i metodyce badań. Pragnę zauważyć, iż myślą przewodnią poszukiwań Autorki jest potraktowanie działań grupowych rolników jako swoistego mechanizmu kompensującego skutki rozdrobnienia gospodarstw rolnych o małej skali produkcji towarowej, utrudniającej uzyskanie przewag konkurencyjnych. Ta wizja rozwiązania problemów dochodowych rolników towarzyszy Autorce, gdy wybiera metody oceny efektu synergii i skali w grupach producenckich, gdy projektuje przebieg analiz w tym zakresie, nawet z pewnym fetyszem modeli ekonometrycznych, w końcu gdy dobiera zmienne do analizy i gromadzi materiał badawczy, poszukując reprezentatywnej próby.

Ostatecznie badania zostały oparte na danych empirycznych uzyskanych z badań przeprowadzonych w 2004 i 2007 roku z wykorzystaniem kwestionariusza wywiadu w województwie małopolskim. Docelowo w 2004 roku brało w nich udział 18 grup producenckich, a w 2007 roku – 22 grupy występujące w rejestrze Urzędu Marszałkowskiego województwa małopolskiego. Fakt, iż z przyczyn obiektywnych nie były to te same grupy, stanowi istotne ograniczenie zarówno przeprowadzonych badań, jak i wnioskowania. Autorka to zauważa, recenzent zaś przyjmuje do wiadomości z tzw. dobrodziejstwem inwentarza. Zdefiniowanie rozmiaru populacji generalnej grup producenckich odbyło się także na podstawie wskazanego rejestru i opinii eksperckiej doradców rolnych współpracujących z grupami, co pozwoliło dobrać odpowiednią próbę grup producenckich reprezentujących siedem typów gospodarstw rolnych (trzodowe, sadownicze, warzywne, wielokierunkowe, mleczne, agroturystyczne i tytoniowe). Zmiany ilościowe w grupach między okresami badań wpłynęły na różnice w liczebności próby gospodarstw w 2004 i 2007 roku. Było to 395 i 290 gospodarstw, razem 685. Niemniej wzrost liczebności grup w 2007 roku nie doprowadził ani do wyrównania, ani do zwiększenia liczebności próby z 2004 roku ze względu na zawieszenie współpracy bądź rezygnację z niej przez

niektóre grupy. Zastosowanie grupowania według wielkości ekonomicznej i typów rolniczych gospodarstw umożliwiło Autorce dokonanie porównań z próbą Polskiego FADN 800, ograniczając między innymi błąd interpretacyjny analizy wskaźnikowej, który ma miejsce, gdy brakuje bazy porównawczej, tzw. benchmarku wzorcowego. Pozwoliło to również określić poziom rozwoju, dynamikę i zróżnicowanie gospodarstw zrzeszonych względnie niezrzeszonych, a różnicę między nimi potraktować jako swoistą nadwyżkę będącą pośrednim efektem zrzeszenia. Zastosowane metody badawcze były ściśle skorelowane z zakładanymi celami pracy. Niemniej niektóre z nich można by pominąć wobec nikłych efektów poznawczych, jakie przyniosły, oraz niejednoznacznych wyników.

W tym miejscu chciałbym podkreślić, iż to co Autorka zaprezentowała w części przeglądowej i teoretycznej rozprawy zasługuje na pozytywną ocenę ze względu na oryginalne cele i zaprezentowane metody badań. W szczególności wysoko oceniam jej dążenie do identyfikacji i określenia względnego udziału efektów synergii i skali w różnych aspektach ekonomicznych (produkcyjnym, kosztowym, dochodowym), jak też społecznych, ze względu na pozycję lidera grupy, jej spójność, poziom zaufania członków, sposoby podejmowania decyzji itp. Co więcej, uważam, iż mimo że w pracy zaprezentowano kilka celów i hipotez badawczych, to jednak badanie efektów synergii i skali wysuwa się na plan pierwszy ze względu na nowatorski pomysł, oryginalność i metody badawcze. Co do tych ostatnich, to w pracy została zastosowana do pomiaru efektu synergii metoda wskaźników – 101 oraz model latentnych krzywych rozwojowych, do badania zaś efektu skali – testy parametryczne (Levene'a i ANOVA) według percentyli, analiza regresji wielorakiej oraz wskaźnik efektu skali R, określane przez iloraz produkcji i nakładów. Z kolei do oceny działań grupowych stosowana jest metoda skali rang dla parametryzacji zmiennych jakościowych, takich jak: ocena zaufania, wartość sukcesu, spójność grupy, poziom zaufania i inne. Wymieniane metody znajdują praktyczne zastosowanie w drugiej, empirycznej części pracy do oceny zmian warunków rozwoju grup producenckich, ich ogólnych efektów ekonomicznych, jak też kwantyfikacji efektów synergii i skali. Autorka wykazała pełną znajomość istoty tych metod, techniki ich stosowania oraz interpretacji wyników. Odrębną kwestią jest to, czy cały wachlarz zaprezentowanych metod powinien być w tej pracy stosowany, czy konieczne było na przykład weryfikowanie wyników pomiaru efektów synergii metodą wskaźników – 101 wynikami zastosowania modelu latentnych krzywych rozwojowych (model GLCM) w sytuacji, gdy można było przewidzieć niejednoznaczność wyników osiąganych tymi metodami. W przekonaniu recenzenta wybór metod badawczych powinien być przede wszystkim dostosowany do celów i hipotez badawczych.

Przechodząc do uwag krytycznych pragnę podkreślić po pierwsze, iż tytuł rozprawy nie do końca oddaje jej treść. W istocie rozważania dotyczą przede wszystkim wpływu działań grupowych gospodarstw rolnych zrzeszonych w grupy producenckie na ich rozwój w zakresie produkcji, kosztów, dochodów, a także wielu innych celów szczegółowych, jak: spójność, zaufanie, działania i wybór lidera. Autorka nie zajmuje się przeto rozwojem gospodarstw rolnych jako takich, na przykład w aspekcie przestrzennym, demograficznym, a nawet szerzej pojętym – społecznym. Chodzi Jej przede wszystkim o wykazanie związków działań grupowych z konkretnymi

zjawiskami ekonomicznymi oraz wykazanie różnych efektów synergii i skali, część zaś analityczna pracy dotyczy wyłącznie grup producenckich, wprowadzie zróżnicowanych, ale tylko tej formy gospodarstw. Nie wystarczy to jednak, by uogólnić to badanie na działania grupowe innych producentów rolnych. Badania nie dotyczą bowiem, na przykład, różnego typu spółdzielni i związków przedsiębiorstw. W sumie więc stosowanie w tytule ogólnego pojęcia „rozwój” oraz „działania grupowe producentów” uważam za nieadekwatne w stosunku do treści. W przekonaniu recenzenta właściwym tytułem byłby „Wpływ działań grupowych na rozwój gospodarczy. Przypadek zrzeszonych gospodarstw rolnych w województwie małopolskim w 2004 i 2007 roku”. Podtytuł oddawałby studium przypadku, któremu w istocie podporządkowana jest ta rozprawa.

Po drugie Autorka uznała, iż dla realizacji części teoretycznej wystarczy dokonać przeglądu literatury (skądinąd imponującego) w zakresie podstaw działań grupowych i przedstawić je w aspektach: organizacyjno-społecznym, zarządczym, a także w ujęciu historyczno-gospodarczym. Otóż nie wystarczy. Podstawowe uwarunkowania działalności badanych grup gospodarstw wynikają z wpływu makrootoczenia, które tworzy warunki koniunktury i dekoniunktury dla badanych gospodarstw, determinuje ich związki z bliższym otoczeniem poprzez konkretne rozwiązania polityki monetarnej i fiskalnej. Gospodarstwa rolne zrzeszone w grupach producenckich, których działalność wykorzystuje ziemię jako czynnik produkcji, podlegają jak wszystkie inne gospodarstwa rolne transferowi nadwyżki ekonomicznej i jej retransferowi poprzez redystrybucję budżetową, w tym wsparcie finansowe (interwencyjne). Ponadto działają także determinanty instytucjonalne, kształtujące koszty transakcyjne. Związki te są znane w literaturze tematu, zostały pokazane w kilku monografiach i artykułach, m.in. na łamach „Ekonomisty” i „Wsi i Rolnictwa”, i szeroko komentowanych tam współzależnościach. Niestety ten aspekt umknął uwadze Autorki ze szkodą dla pracy, w szczególności oceny uwarunkowań efektu synergii i skali w działaniach grupowych gospodarstw rolnych.

Uwagi te nie przesłaniają jednak osiągnięć książki. Autorka udowodniła, iż przesłanką dynamicznego rozwoju gospodarstw rolnych zrzeszonych w grupach producenckich jest sytuacja ekonomiczna w momencie ich tworzenia. Chodzi o typ rolniczy tworzących grupę gospodarstw, jak też ich zasoby dotyczące powierzchni użytków rolnych, przeciętnej wielkości ekonomicznej tworzących je gospodarstw i produktywności dostępnych zasobów. Znaczenie podstawowe dla rozwoju grup producenckich mają też styl zarządzania grupą, jej organizacja i wskaźniki dynamiki grupowej. Ponadto w warunkach województwa małopolskiego typ gospodarstw wielokierunkowych i agroturystycznych osiąga relatywnie największe korzyści poprzez funkcjonowanie w grupach, ich liderem zaś powinien być kierownik, który wykonuje zadania wraz z grupą (tzw. typ plemienny), a członkowie grupy powinni wykonywać swoje zadania przy jego minimalnej ingerencji (tzw. typ egzystencjalny). Interesującym spostrzeżeniem jest stwierdzenie, iż po wejściu gospodarstw do grupy producenckiej punkt ciężkości w działaniach grupy producenckiej przesuwają się na doskonalenie procesów regulacji wpływów, wykonywania zadań i rywalizacji w warunkach użytecznej, rzetelnej informacji oraz swobody wyboru, zasady zaś maksymalizacji wygranej, przy minimalizacji przegranej, już nie wystarczą. Innym

ciekawym wnioskiem jest stwierdzenie, iż siła działań grupowych jest większa w małych ekonomicznie gospodarstwach, gdyż dzięki przynależności do grupy ich rozwój jest bardziej dynamiczny.

Autorka udowodniła, iż wartości wskaźników grupowych gospodarstw zmniejszały się w miarę wzrostu ich wielkości ekonomicznej (ESU), a gospodarstwa rolne po integracji z grupą producencką tworzą efekty synergii i skali tym większe, im lepiej ich członkowie potrafią sterować interakcjami procesów grupowych. Zostało udowodnione, iż największe dodatnie efekty synergii wystąpiły w gospodarstwach mleczarskich, co wyrażało się wzrostem ich dochodu. U podstaw leżała jednak dodatnia synergia obszarowa. Ujawnieniu się tej synergii sprzyjały m.in. takie zmienne, jak: wzrost wartości produkcji, niski wskaźnik indywidualizmu, wzrost zaufania, typ lidera pochodzący spośród członków grupy. Częściej synergii dodatniej towarzyszyła zmiana dotycząca produkcji niż kosztów, co tłumaczy wyższe ceny za sprzedane towary uzyskiwane w ramach grup producenckich. Na koniec pojawia się stwierdzenie, iż proces integrowania producentów rolnych oraz rosnące wymagania rynkowe wobec nich należy traktować współzależnie. Kompleksowość stanowi tu silną przesłankę dla traktowania działań rolników jako komplementarnego procesu, mającego na celu tworzenie szeroko rozumianej wartości.

Podsumowując recenzję książki Marty Domagalskiej-Grędyś, stwierdzam, iż na rynku wydawniczym pojawiła się praca unikatowa ze względu na treść, o dużych walorach poznawczych, bardzo przydatna praktyce gospodarczej rolniczych grup producenckich. Praca ta zyskuje pozytywną ocenę, niemniej jest ona nierówna co do jakości naukowej prowadzonych rozważań. Posiada walory, które budzą duże uznanie recenzenta, na przykład pomysł badawczy wyeksponowania efektów synergii i skali jako wartości dodanej działań grupowych w rolnictwie, szeroko zakrojone badania empiryczne, znajomość literatury tematu i metod badawczych. Są jednak i takie, które obniżają te pozytywne wrażenia ze względu na brak w realizacji zakładanych celów. Do takich należy zaliczyć: pominięcie wpływu makroekonomicznego otoczenia na działanie badanych podmiotów, zbędne wątki narracyjne (szczególnie w rozdz. IV) luźno powiązane z celami pracy, jak oceny historyczne działań grupowych, począwszy od Cesarstwa Rzymskiego, do końca nieprzemysłany wybór zastosowanych metod statystycznych i modeli ekonometrycznych (zbyt wielu), wreszcie brak precyzji w formułowaniu tytułu pracy. Niemniej uważam, iż książkę wyróżnia po pierwsze szeroko zakrojony aparat metodologiczny, dobra znajomość podstawowych prawideł warsztatu badawczego, a także logiczna konstrukcja pracy zawierająca harmonijne połączenie części przeglądowo-teoretycznej i empirycznej. Po drugie rozprawa jest przykładem dzieła dobrze integrującego myśl teoretyczną z efektywną analizą źródeł, zawiera umiejętne, oryginalne formułowanie i testowanie hipotez badawczych dotyczących problemów o istotnym znaczeniu teoretycznym i pragmatycznym. Po trzecie Autorka zweryfikowała z sukcesem postawione hipotezy i osiągnęła zakładane cele, uzyskane zaś wyniki mają trwałą wartość poznawczą i aplikacyjną. Unikatowość tej książki polega też na tym, że jest to jedyne znane mi dzieło w naukach ekonomicznych (w języku polskim), które całościowo przedstawia ogład grup producenckich w rolnictwie, zarówno od strony teorii działań grupowych producentów, jak i ich praktyki, z podkreśleniem znaczenia efektu synergii i skali

jako antidotum na rozdrobnienie agrarne gospodarstw rolnych w Polsce, a w szczególności w województwie małopolskim.

Książka zainteresuje zapewne liczne grono praktyków życia gospodarczego, pracowników administracji rządowej i samorządowej, a także studentów kierunków ekonomicznych i rolniczych.